

De bakker, de mulder, de sarrie . . .

Ongetwijfeld kent u het oud-Groninger rijmpje uit vervlogen eeuwen, het zegt in elk geval het nodige over hoe men toen het gedrag van de twee handwerkslieden en ambtenaar beoordeelde

't is aalmoal ain pakkellarrie.

Het is de moeite waard eens te kijken naar wat de relatie tussen deze drie hoofdrolspelers was en hoe het er in vorige eeuwen in onze regio toe ging.

Daarvoor moeten we terug naar 1594, het jaar van de Reductie van Groningen. Op 23 juli 1594 gaf de stad zich over aan de troepen van prins Maurits en Willem Lodewijk. De scheuring die in 1580 was ontstaan, toen de stad de kant van Spanje had gekozen en de Ommelanden trouw waren gebleven aan de Unie van Utrecht, werd hiermee opgeheven. Het nieuwe bestuur stelde het *Tractaat van Reductie* op. De rooms-katholieke godsdienst werd verboden: “*dat binnen der stad Groeninghen ende Landen gheen ander religie geëxerceert zal worden dan de gereformeerde religie. . .*”¹

Kerken en kloosters werden geconfisqueerd en ingericht voor protestantse eredienst. De opbrengsten der kloosters konden dienen tot betaling van goede doelen zoals predikanten, schoolmeesters en studenten en tot ondersteuning der armen.

Toch betekende dit allerm minst dat er nu een periode van vrede en voorspoed was aangebroken. De oorlog met Spanje, die in 1568 was begonnen, zou nog tot 1648 voortduren, een periode die alleen door het 12-jarig bestand (1609-1621) zou worden onderbroken.

Oorlog voeren was een geldverslindende zaak, zeker een oorlog die uiteindelijk 80 jaar zou duren, en dus werd er gezocht naar middelen om dit te kunnen financieren.

Door de aansluiting bij de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1594, verplichtte Stad en Lande zich tot de invoering van de generale middelen, waaronder men verstond de indirecte belastingen op consumptiegoederen en agrarische productiemiddelen. Ze werden geheven van de producenten en de inning ervan werd verpacht aan particulieren.

Tot één van de heffingen van de generale middelen behoorde de impost op het gemaal, dat wil zeggen een recht dat geheven werd op het bij de molenaar ter vermaling aangevoerde graan.

Om onwilligheid, fraude en bedrog tegen te gaan, moesten de molenaars, hun huisgenoten en de knechten een eed zweren, waarbij zij beloofden niets te doen of nergens aan mede te werken, wat tot fraude zou kunnen leiden.

Ook de combinatie van de beroepen van korenmulder, grutter, bakker en meelverkoper was verboden. Concreet betekende dit dat de molenaars en de bakkers ieder in een eigen pand hun bedrijf moesten uitoefenen en dat deze panden minimaal 200 meter van elkaar verwijderd moesten zijn.

De vele plakkaten uit het begin van de 17^e eeuw tonen echter aan dat ontduiking van de impost op het gemaal door mulders, bakkers en ook brouwers bleef voorkomen. Mede om die reden namen de Staten van Stad en Ommelanden op 25 juni 1628 het ingrijpende besluit tot een rigoureuze molensanering. Ook werd beslist dat er bij elke molen een chercherswoning tot onderkomen van de chercher moest worden gebouwd. Deze ambtenaar werd belast met de controle op de belasting op het gemaal, een gehate belasting die eeuwen lang werd geheven maar die de overheid veel geld opleverde.

Het woord chercher is afgeleid van het oud-Franse woord sarchier, hetgeen belasten betekent. In Groningen werd de naam verbasterd tot ‘sarrie’ en de chercherswoning tot ‘sarieshut’. In de provincie hebben in de loop der eeuwen ruim honderd sarieshutten bestaan en in de stad ca. twintig.

De sarries moesten de aan- en afvoer van het graan en meel van en naar de molen in de gaten houden, en controleren of alle zakken waren voorzien van een geleidebiljet, de cedulle.²

Ze waren allerminst geliefd en werden met name in de eerste jaren van hun aanstelling door de bevolking dikwijls belaagd en soms zelfs verjaagd.

Ook hun onderkomen was niet veilig, zelfs niet tijdens de bouw, want meermalen kwam het voor dat de timmerlieden werden lastig gevallen, het bouw materiaal werd geroofd en de al dan niet voltooide hut weer werd afgebroken. Tijdens de voor 8 mei 1629 uitgeschreven Landdag van het provinciaal bestuur staat dan ook o.a. het volgende op de agenda:

*“Daer komen dagelijx klachten wegen dat de Cerchers huiskens bij de Meulens ten plattelande aen alle canten worden gespolieert ende geruineert in vougen dat oock degene so bewoont worden, daervan niet vrij syn ende dat de Cerchers klagen daerinne sich niet te conen ende dorven onthouden,³ daerinne also nootsackelijck dient worden geremodieert”.*⁴

In Warffum werd de sarrieshut zelfs op klaarlichte dag vernield, zo is in de resolutieboeken van de Gedeputeerde staten te lezen: *“dat de heeren Gedeputeerden hier op informatie sullen nemen, insonderheit op t spolieren van het logiment tot Warffum so bij lichten dage beschadiget is.”*

Hierop besloten de Gedeputeerde Staten, dat zolang er nog geen chercher benoemd en in functie getreden was, in de gereed gekomen chercherswoningen een soldaat zijn intrek zou nemen.⁵ Een wel zeer opmerkelijk feit is dat zolang de chercherswoning niet gereed was, de molenaar de chercher bij zich in huis moest laten logeren!⁶

Bij het nemen van het besluit door de Staten van Stad en Lande tot aanstelling van de cherchers zullen zij zich ongetwijfeld bewust zijn geweest dat dit geen populaire maatregel was en dat deze veel weerstand zou oproepen. Wellicht daarom werd in de resolutie van 25 juni 1628 de volgende tekst opgenomen:

“Niemant sal den Chercher met woorden ofte wercken laderen,⁷ verhinderen off qualycken beiegenen, maer ter contracie⁸ alle hulp en bevorderinge doen, op de boete van twee hondert Car. Gulden te betalen bij den schuldige.”

En het plakkaat van 15 mei 1629 laat er geen twijfel over bestaan dat de Staten eventuele vergrijpen zeer hoog opnamen, de tekst luidt aldus:

“Soo ist dat wy nochmaels mits deesen wel ernstlijcken interdiceren⁹ ende verbieden alle Inghesetenen van desse Provincie ende alle anderen deselve frequenteerende ofte passerende om sick in generlye maniere noch an de Cerchers Huysen noch an derselver Persoonen te vergrijpen deselve te beschaedigen ofte eenichsins qualijck t’bejegenen ende injurieeren¹⁰ alles op die Boete van twee hondert Carolus Guldens ende arbitrale straffe.”

Uiteraard was het de chercher verboden met de mulder onder één hoedje te spelen en daarom moest ook hij een eed afleggen, waarin o.a. de volgende zin van belang was: *“Dat ghy geen Comploot ofte over-een-komst met anderen hebben ghemaectet”.*¹¹

En de chercher of mulder die zich hieraan niet hield, stond het volgende te wachten:

*“De Chercher ofte Mulder bevonden sijnde van fraude geperpetreert,¹² ende huins eet contravenieert¹³ te hebben, sullen sonder genade onder de Meulen gegeesselt, ende uit de Stadt ende Lande gebannen worden, alles boven de boeten daerop staende”.*¹⁴

Ook nadat de sarries hun werk hadden aangevangen, bleven conflicten voorkomen, al verplaatsten die zich meer naar de sarrie en degenen die hij moest controleren. Niet iedereen was erop gesteld om dagelijks op de vingers te worden gekeken en dat resulteerde dan ook vaak in ruzies, die soms zo hoog opliepen dat ze door de provinciale advocaat moesten worden behandeld. Zo ook in het geval waarbij een molenaar een vrouwelijke chercher “voor een hoer ende Vercken” had uitgescholden.¹⁵

Uit de resolutieboeken van de Gedeputeerde Staten is soms het verloop te volgen van hoe gezamenlijk gepleegde fraude uiteindelijk toch werd ontdekt en hoe voortvarend daarop door de Staten werd gereageerd. Zo werden na de arrestatie van een molenaarsknecht, tien dagen later de brouwers en bakkers verhoord over gepleegde fraude en vervolgens werd de boekhouding van de molenaar doorzocht. Uit het onderzoek kwam aan het licht dat de sarrie meerdere keren aan de brouwers en bakkers toestemming had gegeven op één en hetzelfde cedulle op de molen hun graan te laten breken. Alle betrokkenen, inclusief de molenaar werden berecht en reeds na een maand werd er een nieuwe chercher aangesteld.¹⁶

Sarries die hun werk niet naar behoren uitvoerden liepen de kans ontslagen te worden en wanneer ze bijvoorbeeld werden betrapt op het in de herberg te zitten in plaats van bij de molen te zijn, was de onverbiddelijke straf het verlies van de baan. Ook werden de cherchers veelvuldig van standplaats verwisseld. Een dik belegde boterham was het cherchersambt niet en het kwam dan ook veel voor dat de cherchers er een ander baantje naast hadden en dat hun vrouwen het feitelijke chercherswerk deden.

Dat men de cherchers soms letterlijk naar het leven stond bewijst het verhaalde over de molenaarsknecht Frerik Jans, die na zijn misdrijf werd gestraft met verbanning uit de provincie. In het resolutieboek van de Gedeputeerde Staten van Stad en Lande is daarover het volgende boeiende verhaal te lezen.

Luna den 5 Maij 1738

Alsoo uit de genomene informatien genoegzaam heeft geconsteert, dat eenen Frerik Jans oudt ongeveer 30 Jaren geboortigh uit de graafschap Benthem, dienende als Knecht bij de Molen van Cornelis Jans Wed. omtrent Cranepoorte tegenswoordig gevangen op het Geweldigen Hoff op den 21 Martij jongs een stuck hout van de Meulen heeft laten vallen, wanneer de Cherchersche daar onder stonde met eene quade intentie gebleken uit zijne woorden, die volgens getuigenisse heeft laten ontfallen, dat hij et de Cherchersche wel soude afleren dat zij niet weer in de Meulen soude komen. Dat hij geconsineerde¹⁷ hem verders heeft onderstaan, op den 30 April jongst De Gecommitteerde van de Pagtenaren Edzardt Tonnis wanneer deselve in 't bedrieff van Syn Ampt op de Molenberghs Wal an te tasten ter neer te smiten en in de modder om te keeren tot dat door de Wagt van verdere injurien¹⁸ wierde verhindert.

Welke ondaden aan een cherchersche en gecommiteerde der Pagtenaren gepleegt na de Wetten ten hoosten strafbaar.

Hebben De Heeren Gedeputeerden nogtans gratie voor rigeur van rechte¹⁹ gepraefereert. Desen Frerik Jans gecondenneert²⁰ in de Costen en Misen²¹ van Justitie, om na betalinge van deselve door twee Stockknegten over de punterbrugge uit de Provincie voor der tijt van twee Jaren, daar niet weder zal moogen inkomen met intimatie²² so inwendigh voorsz. tijdt hem mogte onderstaan daar aan te contravenieeren²³ als dan swaarder sal worden gestraft.²⁴

Een hulpmiddel voor de cherchers was een op papier gestelde instructie en in de acht pagina's omvattende uitgave van 1755 zijn dan ook alle verplichtingen, geboden en verboden voor het uitoefenen van het ambt, inclusief de door hen af te leggen eed, opgenomen.

I N S T R U C T I E
V O O R D E
C H E R C H E R S O F T E O P S I G T E R S
V A N D E
M O L E N S I N S T A D T E N L A N D E .

Te Groningen, by **NICLAAS JACOB CRANS**, Ordinaris
Provincie en Academie Drukker. 1755.

De Instructie van 1755, uitgegeven op het formaat 16½ x 21 cm. (Groninger Archieven)

De reden van de uitgave wordt vermeld in de aanhef: “*dat, angesien de Instructie voor de Cherchers of Opsigters by de Moolens alleen in de Lyste der Generaale Middelen te vinden is, en dus niet in handen der gemelde opsigters, die sig egter volgens hun Eed daar na moeten reguleeren, gemelde Instructie apart sal worden gedrukt . . .*”

De sarries waren in dienst van de provincie, maar werkten voor de pachters die de belastingen hadden gepacht. De weerstand tegen het pachtsysteem en in het bijzonder tegen de pachters, die zich ten koste van velen buitensporig verrijkten, leidde in 1748 tot het pachtersoproer. Hiervan werden ook de sarries de dupe, velen werden met de dood bedreigd en hun hutten werden op een rigoureuze wijze vernield. Ook in onze regio, maar vooral in het Oldambt, kwamen talloze ongeregelheden voor. De Gedeputeerde Staten stuurden er echter meteen soldaten op af die de rust herstelden.

In 1749 werd middels het Reglement Reformatoir, de verpachting afgeschaft en in plaats daarvan werd er een ontvanger, tegen een vast salaris aangesteld, die belast werd met de inning en verantwoording van de belastingen. De sarries bleven echter in hun ambt en controleerden als voorheen, en hun huisjes werden alle weer herbouwd.

Pas in 1855 werd de belasting op het gemaal afgeschaft en daarmee ook het ambt van de sarrie. De sarrieshutten gingen over in andere handen en de een na de andere verdween. Slechts tien zijn er nu nog over, waarvan er in de gemeente Eemsmond vier exemplaren staan, namelijk te Kantens, Uithuizen, Uithuizermeeden en Zandweer. In Leermens, bij 't Zandt, staat het zowel in- als uitwendig meest authentiek gebleven exemplaar. De combinatie molen en sarrieshut komt alleen nog voor in Uithuizen.

In de sarrieshutten moest een gevelsteen worden ingemetseld, waarin het wapen van de provincie Groningen was gebeiteld en het onderschrift SAUVEGUARDE, dat bescherming en vrijgeleide betekent. Ook deze stenen zijn voor het grootste deel verdwenen. In onze regio bevinden ze zich nog in de sarrieshutten van Uithuizermeeden, Zandweer en Leermens. In de sarrieshut te Uithuizen was geen steen aanwezig, maar in het voorjaar van 2003 werd er de steen van een verdwenen sarrieshut in het Oldambt ingemetseld. De steen van de verdwenen sarrieshut van Usquert, met alleen het provinciewapen, kreeg een plek in de romp van de molen "Eva".

B. D. Poppen

Over de belasting op het gemaal, de sarries en de sarrieshutten heeft de auteur een 298 pagina's tellend boek geschreven, dat in maart 2004 zal verschijnen. Titel: *De belasting op het gemaal in Stad en Ommelanden 1594-1856*.

Informatie: Ripperdadrift 16, 9981 LH Uithuizen, tel. 0595 43 48 25 of b.poppen@net.hcc.nl

Noten

- ¹ A. S. de Blécourt, N. Japikse ed., *Klein plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak* (14e eeuw tot 1749) (Groningen/Den Haag 1919).
- ² Cedulle, cedel - geleidebiljet. In het Groninger dialect bestaat het woord "sedel" = cedel, briefje, akte; (sedel zit aan zak = de zaak heeft een adres; woagsedel = waagbriefje). Ook komt voor het woord "moalsedel" = bewijs van betaling van de voormalige belasting op 't gemaal. Bron: K. ter Laan *Nieuw Groninger woordenboek*.
- ³ Daerinne niet te conen ende dorven onthouden - men kon en durfde er niet in te wonen.
- ⁴ Geremodieert - weer te recht brengen.
- ⁵ Resolutie van 3 augustus 1630.
- ⁶ Resolutie van 25 juni 1628.
- ⁷ Laderen - belagen, uitdagen.
- ⁸ Contracie - in tegenstelling tot.
- ⁹ Interdiceren - verbieden, ontzeggen, niet toelaten.
- ¹⁰ Injurieeren - hoonen, lasteren, verongelijken, beledigen, beschimpen, uitschelden.
- ¹¹ Ordonnantie van 22 december 1632.
- ¹² Geperpetreert - bedrijven.
- ¹³ Contravenieert - overtreden.
- ¹⁴ Resolutie van 25 juni 1628.
- ¹⁵ Idem van 28 augustus 1678.
- ¹⁶ Resolutieboek van de Gedeputeerde Staten van 1, 11 en 14 januari en 3 februari 1696.
- ¹⁷ Geconsigneerde (consigneren) - in bewaring gegeven, verzegelen.
- ¹⁸ Injurien (injurieeren) - hoonen, lasteren, verongelijken, beledigen, beschimpen, uitschelden.
- ¹⁹ Gratie voor rigeur van rechte - genade voor gestrengheid.
- ²⁰ Gecondemneert (condemneren) - veroordelen.
- ²¹ Costen en Misen - gerechtelijke kosten.
- ²² Intimatie - bekendmaking.
- ²³ Contravenieren - overtreden.
- ²⁴ Resolutieboek van de Gedeputeerde Staten van Stad en Lande. Inv.nr. 1-175.

Geplaatst in het blad van de Historische Kring voor Noordelijk Hunsingo, nr. 28, maart 2004 en in Stad & Lande, cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen, jrg. 13, nr. 1, 2004